

TOPKAPI SARAYI ENDERUN KÜTÜPHANESİ

SERHAN ŞALK

T

OPKAPI Sarayı, Osmanlı devlet idaresinin sürdürüldüğü bir merkez olmasının yanında sultanın, ailesinin ve Enderun halkının yaşama alanıdır. Kitaplar da bu yaşantıda önemli bir yere sahiptir.

Enderun Kütüphanesi 1719'da III. Ahmed tarafından Topkapı Sarayında mevcut hazinelerde biriken kitapların istifadeye açılması amacıyla sarayın üçüncü avlusu olan Enderun Meydanında inşa ettirilmiştir. III. Ahmed devrinde ön plana çıkan ve I. Mahmud ile artarak devam eden müstakil kütüphane inşası hareketinin erken dönem bir örneği sayılabilecek Enderun Kütüphanesi, sarayda bulunduğundan ayrı bir önem taşımaktadır. Topkapı Sarayında "üçüncü yer", "üçüncü avlu" gibi isimlerle anılan ve kütüphanenin de bulunduğu avluya Babüsaadeden geçilerek girilir. Kapının hemen ardındaki Arz Odasının devamında ise Enderun Kütüphanesi yer alır. Sarayın bu avlusunda kütüphane, Ağalar Camii, Fatih Köşkü, Enderun koğuşları gibi yapılar bulunur.¹

TOPKAPI SARAYININ KİTAPLARI

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmed Edirne'den getirdiği kitaplarını önce Eski Saraya, ardından Topkapı Sarayına taşıyarak Enderun odalarına yerleştirmiş ve Enderun Kütüphanesinin de nüvesini meydana getirmiştir.² Babası II. Murad'ın zengin kütüphanesini ve Manisa'da kendi kurduğu kütüphaneyi Yeni Sarayda birleştiren Fatih, Mola Lütü'yi hafız-ı kütüb tayin eder.³ II. Bayezid'in de farklı ilim sahalarından eserler topladığı, kitapların zahriyelerine yazılar yazdığı ve mühürlediği bilinmektedir.⁴

Sarayda biriken bu kitaplar Bağdat Köşkü, Revan Köşkü, Enderun koğuşları gibi ayrı yerlerde istifade ve ihtiyaç alanlarına göre dağılmış haldedir. I. Ahmed Kitaplığı olarak bilinen ve Haremde yer alan oda ise başlangıçta bir kütüphane olarak düşünülmemiştir.⁵

18. yüzyıla kadar çoğalan ve hazine birimlerinde bulunan saray kitaplarından oluşan koleksiyonlar, III. Ahmed döneminde kültürel zevklerin yükselmesiyle müstakil bir kütüphaneye dönüşmüştür. Nedim, Seyyid Vehbî, Neylî Ahmed, Ahmed Taib Efendi, Dürrî Efendi, Raşid Mehmed Efendi gibi yüzyılın önde gelen simaları bu devirde yaşamıştır.⁶ Ayrıca

Levnî, İbrahim Müteferrika, Yirmisekiz Mehmed Çelebi gibi eserleriyle dikkat çeken Osmanlı aydınları da bu asrın başlarında yaşamıştır. III. Ahmed'in de erken yaşlarından itibaren yazılı kültüre ve kitaplara olan meyli ve zarif kişiliği bu çevrenin gelişmesinde etkili olmuştur.

Raşid Mehmed Efendinin tarihinde anlattığına göre hediye ya da satın alınarak Enderun Hazinesine giren çok sayıda kitap 1719'a kadar farklı dolaplarda tutuluyor ve pek kullanılmıyordu. Padişah, kitapların bir kenarda istifadeden uzak biçimde tutulmasını istemeyip "ruz-ı cezada beyhûde mes'ul" olmamak için Enderun'da bir kütüphane inşasını emretmiştir.⁷ *Tarih-i Raşid*'de geçen bu bilgileri arşiv evrakı da doğrulamaktadır. Kütüphanenin inşasını takiben Topkapı Sarayının farklı hazine birimlerindeki kitaplar, bodrum ve ifraz hazinesinden alınarak Enderun Kütüphanesine yerleştirilmişlerdir.⁸ Bodrum hazinesinden alınan kitapların konu skalası hayli geniş olmakla birlikte tefsir ve hadis üzerine yazılmış eserlerle haşiyeler ağırlıktadır. Bunların yanında tıp kitapları, çeşitli risaleler, lügatler, şiir ve edebiyat eserleri de mevcuttur.⁹ İfraz hazinesinden alınan iki eser ise "Hazret-i Osman Radyallahu Anh hattıyla küfî Kelâm-ı Şerif" ve "Tefsir-i Ebussu'ud"dan ibaret olup önem derecesi yüksek eserlerdir.

Kütüphane için yapılacak temel atma töreninden bir hafta kadar önce hazırlıklara başlanmıştır.¹⁰ İşçiler ayarlanmış, bina için lazım olan malzemeler tedarik edilmiştir. Şubat 1719'da¹¹ sadrazam, şeyhülislam, sadreyn ve nakibüleşraf efendiler temel atma töreni için saraya davet edilmişlerdir. Padişah bizzat eliyle taş alarak temele bırakmış, ardından hazır bulunanlar da bunu tekrarlamıştır. Törene katılanların bu hayırlı eser için dualarda bulunmasıyla inşaat başlamıştır.¹² 9 ay süren inşaat sürecinin ardından kütüphane 23 Kasım 1719'da yapılan merasimle hizmete açılmıştır.

KÜTÜPHANENİN MEKAN ÖZELLİKLERİ

Arz Odasının arkasında yer alan geniş alanda, Arz Odasıyla simetrik planda olmasa da onu takip edecek şekilde Enderun Kütüphanesinin arka cephesiyle karşılaşılmaktadır. Kütüphanenin dış cephe mermerleri Marmara adasından getirilmiş olup¹³ açık gri renklidir. Kütüphane-

Kütüphanenin iç mekanı. Edwin A. Grosvenor, *Constantinople*, Little, Brown and Company 1895, s. 733.

Abdullah Biraderler. Kütüphanenin revaklı alanı ve avluya bakan çeşmesi. Bibliothèque nationale de France. IFN-53151756 F. 156, 1882.

1918 tarihli bir kartpostalda kütüphanenin görünümü.

©

nin planı, önündeki revaklı alan da dahil edildiğinde “+” şeklinde çizilmiştir. Ancak iç mekanı, orta mekana eklenen üç kanattan meydana gelmektedir ve bu kanatları üç cephede kapatan üç adet tekne kubbesi bulunmaktadır.¹⁴ Kubbelerin üzerlerinde ise büyük ve küçük boylarda toplam 15 alem bulunmaktadır. Kütüphanenin avluya bakan ön cephesinde yer alan revaklı giriş alanının üç kubbeli çatısı, sekiz adet başlıkları mukarnaslı sütun üzerinde yer alan kemerleri takip ederek yükselmektedir. Bu sütunlar, yapının dış cephesinde kullanılan mermerlerle uyum içindedir. Kütüphanenin önünde yer alan revaklı alanda iki adet çeşme bulunmaktadır. İlk sıra pencereleri dikdörtgen formda olup bodrum kat pencerelerinin aksine simetrik bir örüntüyle yerleştirilmiştir. Üst sıra pencerelerinin formu ise ilk sırada yer alan pencerelere göre farklılıklar göstermektedir. Bu pencereler uca doğru sivrilmiş kemerleri bulunmakla birlikte yuvarlatılmış hatlara ve bina üzerinde simetrik bir dizilime sahiptir. 20 adet olan üst sıra pencereleri, ilk kat- takilerle aynı örüntüyle dizilmişlerdir.

Orta mekânın üç yanında bulunan tekne kubbe içleri çiçek motifli malakârî süslemelere sahiptir ve altlarında oturma-okuma alanları olan minderler bulunmaktadır. Bu minderlerin arkalarında kütüphaneyi çevreleyen nişlere oturan kitap dolapları, bir sıra pencere bir sıra dolap dizilimini takip etmektedir. Dolapların bazıları tek, bazıları çift kapalıdır ve hepsinin dış yüzeyi tel örgüyle kaplanmıştır. İlk sıra pencerelerin

iç kanatları, kemikkârî işlemeye sahip olup etrafları kütüphanenin tamamında kullanılan mermerden sövelidir. Üst sıra camlarının boşluklarını ise çiniler doldurmaktadır. Kütüphanede kullanılan çiniler, devşirme malzeme özelliği gösterdiğinden birbirinden farklıdır. Ancak iç mekânın sütunlarla dört ayrı kısma bölünmüş olması bu farklılığı ve geçişleri belirsiz hale getirmektedir.

KÜTÜPHANENİN TEŞKİLATI

Bir Osmanlı kütüphanesi, farklı dönemlerde sayı ve görev tanımları değişmekle birlikte, hafız-ı kütüb, katib-i kütüb, bevab, ferraş, mücellid gibi görevlilerden meydana gelmektedir.¹⁵ Bir saray kütüphanesi olması ve Enderun içinde yer alması hasebiyle bu kütüphane daha farklı bir teşkilat yapısına sahiptir. Bir kütüphane hocası, kurra efendi, ferraş ağa, halifeler, iki nefer hizmetçi,¹⁶ mücellid efendi ve hafız-ı kütüb efendi bulunmaktadır.¹⁷ Kütüphane hocasına bazen saray içerisinden bazen de saray dışından tayinler yapılmaktadır.¹⁸ “Halifeler” ya da “kütüphaneye halifeleri” adıyla anılan görevliler ise Enderun halkı içerisinden seçilmektedir. Enderun esâmî defterlerinde verilen listelerden anlaşıldığına göre kütüphane halifelerinin sayıları değişmekle birlikte çoğu zaman onun üzerindedir.¹⁹ Bu teşkilat yapısı devletin son dönemine kadar korunmuştur.

Kütüphane bazı özel kullanımlara da sahne olmuştur. Mesela sefer hallerinde Enderun hocaları tarafından çeşitli dualar ve *Şifâ-i Şerif*²⁰ okunmaktadır.²¹

Kütüphanenin 19. yüzyıldan itibaren sarayı gezen yabancı devlet görevlilerinin de ilgisini çektiği bilinmektedir. **Z**

NOTLAR

- 1 Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 258.
- 2 İsmail Baykal, “Fatih Sultan Mehmed’in Hususi Kütüphanesi ve Kitapları”, *Vakıflar Dergisi*, c. 4, Ankara: 1958, s. 77.
- 3 Süheyl Ünver, *İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed*, Fakülteler Matbaası, 1953, s. 8.
- 4 Gülrü Necipoğlu, “The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library”, *Treasures of Knowledge an Inventory of the Ottoman Palace Library*, editörler Gülrü Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Heischer, c. I, 2019, s. 12.
- 5 Şükrü Yenal, “Topkapı Sarayı Müzesi Enderun Kitaplığı”, *Güzel Sanatlar*, sayı 6, 1949, s. 85.
- 6 Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 58.
- 7 Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, İstanbul: 1865, c. V, s. 129.
- 8 TS.MA.d. 2363, vr. 3b. (12 Aralık 1719).
- 9 TS.MA.d. 2363, vr. 3b, 4a, 4b. (12 Aralık 1719).
- 10 TS.MA.D. 2003.1, vr. 2b. (17 Şubat 1719-23 Eylül 1719).
- 11 Temel atma töreninin, inşa sürecinin TS.MA.D. 2003.1’den takip edilebilen haftalık durumuna göre 1132 senesi rebiülahirinin ilk haftalarında olma ihtimali yüksektir.
- 12 Tarih-i Raşid, c. V, s. 129.
- 13 TS. MA. d. 2003. 1, vr. 17a. (17 Şubat 1719-23 Eylül 1719).
- 14 Bir ana mekana eklenen yan kanatların kütüphane planlarında kullanılması daha sonra Fatih Kütüphanesine de örnek teşkil edecek, Enderun Kütüphanesinde mevcut olan üç yan kanat sayısı Fatih Kütüphanesinde dörde çıkacaktır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Soner Şahin, “Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)”, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, 2009.
- 15 İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, 2015, s. 334.
- 16 Bu iki nefer hizmetli, kütüphanede görev yaptıkları bilinen “iki nefer zülüflü teberdâr” olmalıdır. Bu iki zülüflü teberdârların on akçeyle göreve tayini hakkında 1730 senesinde ait bir hatt-ı hümayun için bkz. AE. SAMD. III, 215.20801 (25 Mart 1902).
- 17 TS. MA. E., 608. 73. (Tarih kaydı yoktur).
- 18 TS. MA. E. 573. 3. (16 Eylül 1761).
- 19 TS. MA. d. 96, vr.25b. (24 Temmuz 1847).
- 20 Kadı İyâz’ın *eş-Şifâ* adıyla da bilinen eseridir, 1140’ta kaleme alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “eş-Şifâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s. 134.
- 21 Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekayi*, haz. Adnan Baycar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 172.